

СОЦІАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ТА ЇХНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Сапасва Любов Станіславівна – викладач-стажист кафедри соціології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

У публікації розглядаються сучасні тенденції модернізаційних процесів, які зіграли важливу роль у формуванні нових підходів до вимірювання соціального благополуччя. Зокрема, аналізується зсув від чисто економічних показників до концепції сталого розвитку, заснованій на економічній, екологічній та соціальній складових. Представлено результати авторського контент-аналізу публікацій провідних соціологічних фахових видань щодо основних напрямків дослідження соціальних показників в Україні та РФ. Наводяться показники різних соціальних індексів України в масштабних міжнародних порівняннях. Підкреслюється збільшення значущості в період фінансової кризи вимірювання таких показників, як задоволеність життям та показник щастя.

Ключові слова: міжнародні дослідження, соціальні показники, модернізація, Індекс щастя.

В публикации рассматриваются современные тенденции модернизационных процессов, которые сыграли важную роль при формировании новых подходов к измерению социального благополучия в системе общественных отношений. В частности, анализируется сдвиг от чисто экономических показателей к концепции устойчивого развития, основанной на экономической, экологической и социальной составляющих. Представлены результаты авторского контент-анализа публикаций ведущих социологических профессиональных изданий, в которых затрагивается проблема социальных показателей и показаны результаты из применения в Украине и РФ. Приводятся показатели различных социальных индексов Украины в масштабных международных сравнениях. Подчеркивается увеличение значимости в период финансового кризиса измерения таких показателей, как удовлетворенность жизнью и показатель счастья.

Ключевые слова: международные исследования, социальные показатели, модернизация, Индекс счастья.

The current trends of modernization processes, which played an important role in the formation of new approaches to measuring social welfare in the system of social relations, are examined in the paper. In particular, the analysis of the shift from the purely economic indicators towards the concept of sustainable development based on economic, environmental and social components is executed. The results of the author's content analysis of publications of the leading sociological professional editions that address the issue of social indicators and describe the results of their use in Ukraine and Russia are presented. The indicators of various social indexes for Ukraine in large-scale international comparisons are presented. The significance of the increase of measurement of such indicators like life satisfaction index and population happiness during the financial crisis time is emphasized.

Keywords: international studies, social indicators, the concept of sustainable development, index of happiness.

Модернізаційні процеси зіткнули соціологічну науку з досить складною, але в той же час цілком прогнозованою проблемою виміру соціальних процесів постіндустріального суспільства. Глибокі соціальні перетворення останніх десятиліть, на думку німецького соціолога Ульріха Бека, призвели до революції в соціальних науках, причиною якої, є зміщення акцентів: "Проблеми глобального рівня стають частиною повсякденного локального досвіду і моральних життєвих світів" [1, с. 25]. Але яким чином об'єднати глобальний соціум, модернізацію як одну з її головних атрибутів та особистісні життєві світи – залишається питанням питань. Продовжуючи бути однією з модних характеристик глобального суспільства, модернізація, тем не менш, все ще певним чином залишається в прокрустовому ложі економізованих підходів та звичок світосприйняття. Хоча саме сучасні модернізаційні процеси кардинально змінюють соціальне середовище, вимагаючи від соціології нових підходів до вимірювання соціального життя в глобальних масштабах, базуючись не тільки на економічних показниках та практиках, притаманних аграрній та індустріальній епохам. Однією з таких спроб виходу на новий рівень фіксації змін та тенденцій, що

відбуваються в глобальному суспільстві, можна вважати зростаюче розповсюдження соціальних показників, які стають останнім часом певним фактором навіть й політико-правового міжнародного простору. Вже накопичено певний досвід міжнародних порівняльних досліджень, що базуються на соціальних показниках. Тому можна вважати досить актуальним завданням певне узагальнення цього досвіду.

Серед багатьох дослідників соціальних показників, а саме С.А. Айвазяна, І.В. Бестужева-Лади, Ф.М. Бородкіна, Б.З. Докторова, У. Еккерсона, О. Елдера та ін., важливо відзначити діяльність українських науковців, які роблять суттєвий внесок у розвиток української емпіричної соціології. Зокрема соціальний моніторинг українського суспільства (1992-2010), який вже багато років проводиться Інститутом соціології НАН України, роботу Є.І. Головахи та Н.В. Паніної "Інтегральний індекс соціального самопочуття (ІСС): конструювання та застосування соціологічного тесту у масових опитуваннях", дослідження М.З. Згуровського та А.Д. Гвішиани "Глобальне моделювання процесів стійкого розвитку в контексті якості та безпеки життя суспільства (2005-2007/2008 роки)" [2; 3; 4]. Особливе значення в контексті досліджуваної теми також мають результати трьох хвиль міжнародного порівняльного соціологічного дослідження "Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами "Європейського соціологічного дослідження" 2005-2007-2009", яке проводиться під керівництвом Є.І. Головахи та А.П. Горбачика [5]. Соціальні показники діяльності окремих соціальних груп та українського соціуму в цілому застосовані в роботі Л.Г. Сокурянської "Студентство на шляху до іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу" [6] та у колективній монографії (під керівництвом О.М. Балакіревої) "Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні" [7]. Що ж стосується безпосередньо міжнародних глобальних дослідницьких проєктів, то серед останніх показових прикладів доцільно навести, наприклад, дані, отримані протягом 2011-2012 рр. асоціацією World Values Survey, яка проводить дослідження, присвячені огляду світових цінностей [8].

Зростаюча в світі потреба в вимірі соціальних процесів та відсутність узагальненої інформації про найбільш поширені показники стану українського соціуму у світових рейтингах обумовлюють в якості головної мети статті огляд наймасштабніших порівняльних досліджень та узагальнення накопиченого досвіду використання соціальних показників у порівняльному аналізі розвитку країн у період становлення глобалізованого суспільства.

Історичний поворот людського розвитку від аграрного суспільства до індустріального, а тепер вже і до постіндустріального, зумовив необхідність перегляду економічних, політичних, соціальних, культурно-релігійних і військових моделей життєдіяльності, а отже - пред'явив нові вимоги до соціальних теорій. Звичні моделі, засновані на лінійній концепції, перестали відповідати вимогам нового, інформаційно прозорого світу. Все більшою мірою усвідомлюється необхідність пошуку нових підходів до вивчення суспільних відносин, в оцінці соціальних процесів, що динамічно змінюються під впливом модернізації. Однією з таких спроб можна вважати ІV Всеросійський соціологічний конгрес "Соціологія і суспільство: глобальні виклики та регіональний розвиток", що у жовтні 2012 року пройшов в Уфі [9]. І матеріали даного конгресу, і узагальнення іншого дослідницького матеріалу дозволяють відзначити головні особливості нинішнього етапу модернізації.

Сучасна технологічна революція призвела до глибоких змін не тільки в продуктивних силах суспільства, але і у всьому способі життя людей, кардинальним чином трансформували умови і порядок життєдіяльності сучасної людини. Модифікація соціальної структури суспільства характеризується насамперед поглибленням соціальної нерівності, маргіналізацією значної частини населення, трансформацією процесів соціальної мобільності, зміною ціннісних орієнтацій соціуму, утворенням нових форм соціального розшарування. Рівень життя і економічні характеристики виступають головною підставою соціальної диференціації. Формування глобального інформаційного простору посприяло виникненню нового різновиду соціальної нерівності – нерівності цифрової, заснованої на нерівномірному доступі до інформаційних ресурсів. Масовані інформаційні потоки, виступаючи ключовим елементом розвитку глобального соціуму, створюють надлишок інформації, з яким людині важко впоратися. Локалізація соціального простору підсилює відмінності між центром і периферією; встановлений "центром" контроль за ресурсами зберігає (і навіть збільшує) дистанцію з "периферією". Нерівномірність розподілу результатів модернізації у світовій соціально-економічній системі в значній мірі обумовлюється рівнем і характером опору того чи іншого регіону і, у той же час, сприяє зростанню інтенсивності модернізаційних процесів. Активна інтеграція держав у світові інститути "першого ешелону" модернізації породжує необхідність в удосконаленні традиційних моделей взаємодії між державою та бізнесом. Якщо раніше бізнес виступав важелем влади, то динаміка останніх років показує, що влада виступає важелем бізнесу.

Отже, зміни останніх десятиліть, та їх наслідки довели неспроможність усталеної системи координації соціальних процесів. Пошук нових факторів сталого розвитку населення потребує великого об'єму інформації саме у соціальній сфері, зростає актуальність міжнародних зіставлень соціальних показників розвитку окремих країн.

Перед тим, як перейти безпосередньо до міжнародних рейтингів соціальних показників, слід сказати, що донедавна головним показником розвитку країн вважалися показники економічного розвитку. Особлива увага приділялася Програмі міжнародних зіставлень, яка представляє собою міжнародний проект зіставлення валового внутрішнього продукту (ВВП) і паритетів купівельної спроможності валют (ПКС) значного числа країн світу. Даний проект був заснований за рішенням Статистичної комісії ООН в кінці 60-х років і в даний час в рамках реалізації Проекту міжнародних зіставлень ООН здійснюється у рамках чергового раунду глобального міжнародного зіставлення "по шести регіонах світу: Африка, Західна Азія, країни Тихоокеанського регіону, Латинська Америка, країни-члени ОЕСР та ЄС, країни Співдружності Незалежних Держав. У проекті 2011 року прийняли участь близько 170 країн світу" [10].

Усвідомлення екологічних загроз як наслідку бурхливого розвитку виробництва підштовхнуло міжнародні організації до розробки концепції сталого розвитку, під якою розуміється "модель розвитку цивілізації, яка виходить з необхідності забезпечити світовий баланс між вирішенням соціально-економічних проблем і збереженням навколишнього середовища" [4]. Міжнародні неурядові організації (Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень (ІФІАС), Римський клуб, Міжнародний інститут системного аналізу), спираючись на цей документ, акцентували свою увагу на вивченні глобальних процесів на Землі:

Однак лише у 1992 р. під егідою ООН була вперше розроблена триєдина концепція сталого еколого-соціально-економічного розвитку, в основу якої було покладено вчення В. Вернадського про ноосферу, яке сприяло усвідомленню світовою громадськістю необхідності переходу до гармонізації людського розвитку в системі трьох координат – економічній, природоохоронній та соціальній. Узгалення цієї концепції були зроблені в рамках всесвітніх самітів ООН за участю більше 180 країн у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро і в 2002 р. в Йоганнесбурзі [4].

Глибокі перетворення в сфері економіки та зміна способу життя більшої частини населення не могли не торкнутися соціальних показників, що покликані характеризувати найважливіші зміни у соціальному житті суспільства. Потреба в порівнянні не тільки інформації, що відображає структуру і пропорції національних економік, а й тенденцій загального розвитку якості життя населення в різних країнах різко зросла в умовах глобальної кризи. В результаті склалася ситуація, коли уряди країн занепокоїлися показниками власних держав у світовому та регіональному розвитку, з'явилася потреба у порівнянні з іншими країнами, з якими вони співпрацюють чи конкурують на світовій арені. У зв'язку з цим організуються різні міжнародні зіставлення макропоказників. Результати зіставлення широко використовуються міжнародними організаціями (ООН, МВФ, Світовим банком, ОЕСР та ін), національними державними органами і неурядовими організаціями різних країн.

В якості прикладу звернімося до фундаментального російсько-українського дослідження М.З. Згуровського та А.Д. Гвішіані "Глобальне моделювання процесів сталого розвитку в контексті якості та безпеки життя людей", у якому надається порівняльний аналіз основних аспектів життєдіяльності 113 країн світу (економічний, екологічний та соціальний) [4]. Економічний показник складається з двох індексів: Індексу глобальної конкурентоспроможності (12 індикаторів), який характеризує стійкість економічної політики, та Індексу економічної свободи (10 індикаторів), складові якого забезпечують економічно-правову стійкість. Екологічний показник визначається за допомогою Індексу екологічної стійкості (31 індикатор), що відображає, стан навколишнього середовища й спроможність країни захищати довкілля тепер та у довготривалій перспективі, визначається залежність людини від екологічної системи, можливість країни "відповідати на екологічні виклики" [4, с. 12]. Соціальна система формується трьома індексами: Індекс якості життя, що складається з 9 індикаторів (обчислює вартість життя, культури та відпочинку, стан економіки, стан навколишнього середовища, здоров'я, ризику, безпеку та ін.); Індекс, який відбиває стан суспільства, заснованого на знаннях, включає три виміри: "інтелектуальні активи суспільства, перспективність та якість розвитку суспільства", про який йшлося вище [4, с. 12]. У цьому дослідженні за рівнем соціального розвитку Україна займає 72 місце серед 113 країн світу, з постсоціалістичних країн обігнавши лише Молдову та Росію, які посідають 78 місце та 81 місце відповідно. Для цієї групи країн принципово важливим є значне розширення за рівнем соціального розвитку. Постсоціалістичні країни, що стали членами або кандидатами у члени ЄС, досягли значно вищих соціальних стандартів життя в порівнянні з іншими країнами постсоціалістичного простору. Вони істотно поступаються першим практично за всіма індикаторами соціального виміру, за винятком деяких освітніх індикаторів та індикаторів, пов'язаних з цивільними свободами. За Індексом стійкого розвитку Україна посідає 88 місце. Цікаво, що жодна країна "великої вісімки", окрім Канади, за цим індексом, не належать до десятки лідерів [4, с. 28].

Що стосується Індексу розвитку людського потенціалу, який формується за допомогою таких трьох індикаторів, як середня тривалість життя населення країни, рівень освіченості та стандарт життя населення країни, що вимірюється ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності, то

згідно з доповіддю Програми ООН (ПРООН) про розвиток людського потенціалу, у 2011 році Україна займала 76 позицію з 187 держав [11].

Людський фактор став невід'ємною складовою суспільного розвитку, і, мабуть, досить симптоматичною є навіть назва нещодавно опублікованої статті К.Г. Фрумкіна "Щастя замість ВВП". У ній важливість вимірювання соціальної сторони життєдіяльності обґрунтовується висловом Роберта Кеннеді: "ВВП вимірює все, крім того, заради чого варто жити" [12, с. 42].

В українській та російській соціології є свої традиції вимірювання соціального добробуту населення. Саме тому автором було виконано контент-аналіз публікацій, що торкаються різних аспектів соціальних показників, у двох соціологічних журналах "Соціологічні дослідження" (РФ) та "Соціологія: теорія метод, маркетинг" (Україна). Часовий інтервал аналізу: 1991 – 2011 рр. та 1999 - 2011 рр. відповідно.

Журнал "Соціологічні дослідження" з 1991 по 2011 рр. включно видавався по 12 номерів на рік. У середньому в кожному номері журналу "Соціологічні дослідження" публікувалося по 19 статей, таким чином з 1991 по 2011 рр. опубліковано 4560, з них лише 45 з досліджуваної нами теми. Середня частка статей за досліджуваний період (20 років) складає 1%. Перші три позиції в ранжуванні тематики статей за їх кількістю займають: вимірювання задоволеності життям населення (33,3%), вимірювання соціального самопочуття окремих соціальних груп (24,4%) і проблема вимірювання задоволеності та якості життя (теоретичний аналіз) (13,3%).

Періодичність випуску журналу "Соціологія: теорія, методи, маркетинг" – 4 номери на рік. Таким чином, було досліджено 48 видань. За весь період часу дослідження (12 років) соціальним показникам прямо чи опосередковано було присвячено 10 статей, частка яких від загального обсягу (833 статті) за досліджуваний період становить 1,2%. Що стосується проблематики публікацій журналу "Соціологія: теорія, методи, маркетинг", то в основному в них було представлено об'єктивні та суб'єктивні чинники рівня життя населення, а також проблеми їх вимірювання та інтерпретації. Як бачимо, й в українському, й російському фахових журналах недостатньо уваги зверталось на цей досить важливий й перспективний дослідницький напрямок.

Однією з найпоширеніших спроб науковців скласти глобальну картину за допомогою соціальних показників є вимірювання показника задоволеності життям населення. До речі, у міжнародному дослідженні, результати якого оприлюднені С. Головахою та А. Горбачиком, відповідаючи на питання: "Наскільки Ви в цілому задоволені своїм сьогоdnішнім життям", українці оцінили "задоволеність" у 4.19 бали, що є найнижчим результатом серед 29 країн Європи [5, с. 76].

Сьогодні найбільш розповсюдженою у світі шкалою вимірювання задоволеності життям є використання "шкали щастя": "Якщо говорити в цілому, як йдуть Ваші справи в даний час, могли б Ви сказати, що відчуваєте себе: 1 - дуже щасливим, 2 - досить щасливим, 3 - не дуже щасливим?". Або "В цілому наскільки Ви щасливі, на Вашу думку: 1 - дуже щасливий, 2 - досить щасливий, 3 - не щасливий?" [13].

Звертаючись безпосередньо до використання "щастя" у якості соціального показника, відзначимо, що ще у 1972 році король маленької гімалайської держави Бутан запропонував поняття "індексу щастя". Його сенс – у вимірюванні добробуту держави "валовим внутрішнім щастям", який включає забезпечення соціально-економічного розвитку, охорону природи, збереження й подальший розвиток традиційних культурних цінностей країни. Це поняття вкладалося в основу "правильного управління державою". Влітку 2011 року Генеральна асамблея ООН прийняла резолюцію, згідно з якою щастя має стати показником розвитку країн. Резолюція закликає інші країни розробити власні методи вимірювання щастя і представити їх ООН [14]. У 2012 році, з'явилися результати першої в історії "Всесвітньої доповіді про щастя". Ця доповідь, що була опублікована Інститутом Землі, відображає новий світовий попит на щастя і відсутність страждань у якості критеріїв державної політики. За результатами цього дослідження серед 156 країн Україна посіла 91 місце, поступившись у рейтингу Білорусії (62), Естонії (72), Росії та Молдавії (поділяють 76 місце) [15].

Важливо звернути увагу на дані українського дослідження "Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами "Європейського соціального дослідження" 2005-2007-2009", згідно з якими Україна є найнещаснішою серед 32 країн Європи. [5, с 77]. Останнє п'ятдесятиріччя, стверджує британський економіст Р. Лейард у книзі "Щастя: уроки нової науки", дає нам змогу зробити висновок, що рівень добробуту мешканців розвинених країн значно виріс, а от показник щастя не має такої динаміки [16]. Українці ж здебільшого відображають тип культури, де щастя має пряму залежність від добробуту й соціального статусу.

Одним з наймасштабніших досліджень в рамках цього тренду вважається "The happy planet index". Всесвітній індекс щастя "являє собою індекс, що відображає добробут людей та стан навколишнього середовища в різних країнах світу" [17]. Згідно з дослідженням "The happy planet index 2012", що було проведено британським фондом New Economics Foundation у 161 країні світу, найщасливіші люди планети живуть у Коста-Ріці. Україна посіла 100 місце (у дослідженні 2009 року, у якому перше місце також належало Коста-Ріці, Україна серед 143 країн посідала 95 місце). Даний показник враховується за допомогою таких індикаторів, як "тривалість життя, задоволеність життям громадянина (за шкалою від 0 до 10) й стан екології,

який оцінюється за 100-бальною шкалою [17]. Окрім вищезазначених, існує цілий ряд додаткових показників, що характеризують такі категорії, як рівень освіти, гендерну нерівність, процвітання країн та ін.

Отже, дані різних соціальних досліджень показують, що в світі не існує універсального мірила суспільного благополуччя. Застосування різних показників дозволяє одержати більш точну картину розвитку (деградації) глобального суспільства та його компонентів.

Міжнародні зіставлення, показують, що рівень соціального розвитку українського суспільства, у порівнянні з іншими країнами, знаходиться на середньому та нижче середнього рівні. Глибока соціальна криза українського соціуму є наслідком низького рівня якості життя, породжує соціальну депресію суспільства, що не дозволяє українцям відчувати себе щасливими.

Поки що спостерігається певна монополія економічного підходу до головних параметрів розвитку держав, але цілком очевидним є те, що соціальні показники відіграють важливу роль у процесі розвитку сучасного суспільства, утворюючи сьогодні нові системи управління соціальними, економічними, політичними та культурними процесами. Фактично вони стають головним прогностичним та регулюючим механізмом соціуму, який швидко модернізується та глобалізується. І саме з цим – усе більшим використанням соціальних показників, розробкою підходів, які би знімали підозри щодо їх певної політичної заангажованості, враховували б многогранність культури та традицій, – пов'язані перспективні напрямки досліджень за цією тематикою.

Доречно, на наш погляд, ввести до навчальних програм наших університетів ввести окремий курс з умовною назвою "Система соціальних показників у Європейському соціальному дослідженні 2005-2007-2009" (ESS). Це, на наш погляд, було б конкретним кроком у відповідь на заклик Президента Міжнародної соціологічної Асоціації М. Буравого до поширення ролі публічної соціології у сучасному суспільстві.

Література:

1. Бек У. Космополитическое общество и его враги / У. Бек // Журнал социологии и социальной антропологии. 2003. Том VI. № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/785/896/1217/002_Bek.pdf.
2. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Ін-тут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
3. Головаха Е.И. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1997. – 64 с.
4. Згуровський М.З. Глобальное моделювання процесів устійливого розвитку в контексті якості та безпеки життя людей (2005-2007/2008 года) / М.З. Згуровський, А.Д. Гвишиани. – Київ: НТУУ "КПІ", "Політехніка", 2008. – 351 с.
5. Головаха Е. І. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами "Європейського соціального дослідження" 2005-2007-2009 / Євген Головаха, Андрій Горбачик. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 118 с.
6. Сокурянская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Людмила Сокурянская. – Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, 2006. – 576 с.
7. Балакірева О.М. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: монографія / [Балакірева О.М., Головенько В.А., Дмитрук Д.А. та ін]; за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 592 с.
8. World values survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org>
9. Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие: Материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ssa-rss.ru/iv_ovsk_full.html
10. Участие стран Содружества Независимых Государств в Глобальном раунде международного сопоставления валового внутреннего продукта и паритетов покупательной способности валют за 2011 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cisstat.com/icp/index.htm>.
11. Индекс развития человеческого потенциала [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>.
12. Фрумкин К. Г. Счастье вместо ВВП / К.Г. Фрумкин // Свободная мысль. – 2011. – № 5. – С. 39-54.
13. Рівень щастя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://techdoc.org.ua/index.php/component/content/article/56-2011-04-08-20-12-10.html>.
14. Бутан предложил ООН ввести "индекс счастья" [Електронний ресурс] Русская служба. - Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2011/07/110722_bhutan_happiness_index_un.shtml.
15. World Happiness Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://earth.columbia.edu/sitefiles/file/Sachs%20Writing/2012/World%20Happiness%20Report.pdf>.
16. Лэйард Р. Счастье. Уроки новой науки / Р.Лэйард; [пер. с англ. И. Кушнарера]. – М.: Институт Гайдара, 2011. – 416 с.
17. The Happy Planet Index: 2012 Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.happyplanetindex.org/assets/happy-planet-index-report.pdf>

УДК 316.4:32(477)

ФРЕЙМІНГ У ПРОЦЕСІ ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЇ СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНИХ ОБСТАВИН (НА ПРИКЛАДІ ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ)

Бойко Ірина Ігорівна – аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету "Львівська політехніка"

У статті розглядається процес перетворення проблеми бідності у фактор політичного процесу за допомогою фреймінгу як технології проблематизації. В основі - конструкторська модель аналізу соціальної проблеми, яка пояснює, в який спосіб проблема перетворюється на елемент соціальної політики. Автор зосереджує увагу на фреймінгу складних соціальних обставин як на технологічному прийомі, операції в межах комунікативної технології дискурсу соціальної проблеми. Виокремлюються дискурсивні стратегії конструювання проблеми бідності в сучасних політичних текстах.

Ключові слова: фрейм, фреймінг, соціальна проблема, соціальне конструювання, "дискурс бідності".

В статье рассматривается процесс преобразования проблемы бедности в фактор политического процесса с помощью фрейминга как технологии проблематизации. В основе - конструкторская модель анализа социальной проблемы, объясняющая, каким образом проблема превращается в элемент социальной политики. Автор концентрирует внимание на фрейминге сложных социальных обстоятельств как на технологическом приеме, операции в пределах коммуникативной технологии дискурса социальной проблемы. Также выделяются дискурсивные стратегии конструирования проблемы бедности в современных политических текстах.

Ключевые слова: фрейм, фрейминг, социальная проблема, социальное конструирование, "дискурс бедности".

The article deals with transformation of the problem of poverty into the factor of political process by framing as a technology of problematization. It is grounded on the constructionist model of analysis of social problems, which explains how the problem is transformed into the element of social policy. The author focuses on framing of complex social circumstances as a technological method, operation within the communicative technology of discourse of social problem. Also the discursive strategies of construction of the problem of poverty in the modern political texts are highlighted.

Keywords: frame, framing, social problem, social construction, "poverty discourse".

Соціологічний аналіз дискурсу є важливим напрямом дискурсивного аналізу, зокрема в тій частині, яка торкається дискурсу соціальної проблеми в політичних текстах та визначається науково-теоретичною значущістю для соціології суспільно-політичних процесів. Це обумовлюється тим, що будь-яке явище, подія, проблема супроводжується створенням великого масиву різноманітних текстів, які є унікальним предметом для аналізу політичного процесу. Предметне дослідження властивостей і функцій політичного дискурсу як комунікативної технології дозволяє виявити принципи і закономірності політичного процесу в цілому. В результаті, проблема бідності актуалізується як фактор політичного процесу, вона може стати засобом до маніпуляції громадською думкою та потенційно має впливати на політичний вибір громадян, оскільки останнім часом зайняла стійку позицію в комунікативному просторі політичного процесу як всередині держави, так і на міжнародній арені.

Результати наукового дослідження феномену бідності викладені в працях економістів – А. Сміта, Т. Мальтуса, П. Ж. Прудона. Індивідуальну відповідальність за бідність як рушійну силу розвитку особистості та прогресу відстоювали представники соціал-дарвіністського підходу Г. Спенсер та Ф. Гіддінгс. Егалітаристський підхід до бідності представлений в працях Е. Реклю, К. Маркса, Ф. Енгельса. Емпіричні засади вивчення бідності та визначення її критеріїв подані в працях вчених-емпіриків – Е. Енгеля. Ч. Бута та С. Раунтрі.

Сучасні вчені займаються осмисленням історії вивчення проблеми бідності (Г. Кербо, В. Сичова, С. Ярошенко, Г. Атаян), розробкою концепту критеріїв бідності (П. Таунсенд, М. Оршанські, Т. Шульц, Л. Прокоф'єва, Л. Овчарова, А. Маконей, Н. Бондаренко, Н. Тихонова), визначенням підходів до вимірювання бідності (Н. Давидова, Л. Волочкова, В. Мініна, Н. Харченко). З. Бауман та І. Валлерстайн розглядають проблему бідності у вивчення сучасних світових трансформацій [12].

Концепції соціального конструкціонізму представлені в працях Дж. Беста, М. Спектора, Дж. Кітсьюза, Г.Блумера, П. Бергера і Т. Лукмана. С.Хілгартнера та Ч.Боска. Методологічні засади фреймового аналізу текстів як частини дискурсивного аналізу представлено в концепціях Дж. Бергмана, І. Гофмана, М. Мінські, Р. Ентмана, Д. Сноу.

Не кожна проблема в житті звичайної людини може опинитися в центрі уваги держави, спричинити законодавчі реформи або реструктуризацію системи соціальної політики.

Усвідомлення певного дискомфорту або складної ситуації як нагальної соціальної проблеми змушує шукати її причини і найчастіше пов'язане з ідентифікацією її носіїв, винних у створенні такого дискомфорту, а також суб'єктів чи інстанцій, що відповідають за її усунення [1, с.26]. Саме тому **метою нашої роботи** є аналіз процесу конструювання соціальної проблеми у політичному дискурсі передвиборчої кампанії на прикладі фреймового аналізу питання бідності в Україні, зокрема визначення ролі фрейму у структурі соціальної проблеми.

Спеціалісти з комунікативних технологій працюють над тим, щоб помістити соціальну проблему у "блискучу упаковку", яка вдало презентує те чи інше питання. Щоб успішно конкурувати з іншими версіями соціальної реальності, заявники проблем використовують різноманітні комунікативні стратегії для встановлення/доведення правдоподібності своєї версії соціальної реальності. П. Ібарра та Дж. Кітсьюз [2], запропонували термін "риторичні ідіоми", щоб описати загальні комунікативні стратегії, які використовуються у процесі висунення заяв-вимог.

Риторичні ідіоми – це особливі способи, за допомогою яких актуалізується проблемний статус складних соціальних обставин. Термін "ідіома" тут вживається скоріше не у філологічному значенні, а у значенні фразеологізму, фразеологічного звороту, стійкої конструкції, цілісної за значенням, в якій слова втрачають буквальну семантику і позначають інші культурні коди – поведінкові, духовні, моральні тощо. Ідіоми це специфічні мовні формули, картини світу із закодованою інформацією про минуле, національний спосіб сприйняття світу.

Нам видається, що в такому розумінні термін "риторичні ідіоми" можна замінити на поняття "фрейм". Розуміння того, що сприймання значимості будь-якої проблеми залежить від структури нарративу, призвело до розробки концепції фреймінгу (фреймінг – свідоме використання визначеного фрейму проблеми для того, щоб отримати задане емоційне ставлення і готовність до дії) як процесу, в основі якого лежать когнітивні схеми [3;4;5].

Фрейм розміщує проблему в такий спосіб, щоб її легко було зрозуміти. Він являє собою форму організації знання, спосіб його розумового структурування. Фрейм визначається як "концептуальна структура для декларативної, рідше – процедурної, презентації знань про типізовану ситуацію або типові властивості об'єкта" [6, с. 231].

Під "фреймом соціальної проблеми" в даному випадку розуміємо спосіб організації уявлень, що зберігаються в соціальній пам'яті стосовно цієї проблеми, це так зване семантичне поле соціальної проблеми.

В такому розумінні фрейми підкоряються принципам організації, що "генерують" ті чи інші соціальні події. Ці ж принципи регулюють і нашу суб'єктивну участь у подіях. Фрейм конкретизує, що в даній культурі є характерним і типовим, а що – ні. Фрейми організують наше розуміння світу в цілому, а тим самим регулюють нашу щоденну поведінку.

Таким чином, фрейми визначають соціальні проблеми – позначаючи, що робить той чи інший агент, якими є його витрати і вигоди, які, як правило, вимірюються у термінах культурних цінностей; фрейм діагностує причини проблеми — визначає сили, які створюють проблему; виносить моральні судження — оцінює дії причинних агентів та їхні впливи; пропонує рецепт - засоби вирішення проблеми та їх легітимацію і пояснення ймовірних наслідків [7, с.55].

Фрейм "...відноситься до схеми інтерпретації, що спрощує і конденсує "навколишній світ" вибірково позначаючи та кодуєчи об'єкти, ситуації, події, переживання і послідовності дій в рамках свого теперішнього або минулого досвіду" [8]. Цей термін запозичений у І. Гофмана [3, с. 21], а за його словами, фрейми дозволяють особистості "розмістити, сприймати, ідентифікувати та позначити "події або обставини в рамках свого життєвого простору або і світу в цілому". У своїй ґрунтовній роботі по фреймінгу Сноу, Рочфорд, Воден та Бенфорд [8;9] пояснюють, що "у наданні події або обставинам сенсу, фрейми працюють як організація досвіду і як керівництво до дії для індивіда або для групи".